

# Záleží na bydlení? Vztah nekvalitního bydlení a školních problémů dětí v chudých českých domácnostech\*

DANIEL PROKOP\*\*

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha

## Does Housing Matter? Inadequate Housing and School Performance of Children from Poor Households in the Czech Republic

**Abstract:** This paper analyses the relationship between inadequate housing and the school performance of children from poor Czech households. It shows that children (ages 7–12) from low-income households (defined as those with up to 2.4 times the minimum living income) have higher chances of serious problems in school performance if they live in unstable or non-residential housing. The effects of housing instability and non-residential housing among children from low-income households are significant and substantial even when controlling for parents' educational attainment and labour activity, family structure (e.g. single parent etc.), household size, and the child's age. The effects of other housing problems are significant only in their extreme forms (overcrowdedness) or when combined with other housing problems (the housing cost burden). These findings are used to examine whether the Czech Social Housing Act currently under discussion is needed to help poor families with children and whether it has adequately defined its target group if it is to protect Czech children from the negative effects of inadequate housing.

**Keywords:** inadequate housing, homeless shelters, moving residence, children, school success/performance, Social Housing Act, poverty, social exclusion, education

*Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2019, Vol. 55, No. 4: 445–472  
<https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.4.473>

---

\* Práce na této studii byla podpořena Grantovou agenturou UK v rámci projektu „Dynamika chudoby a sociálního vyloučení v ČR 2006–2014“ (GA UK, No. 359815) a Grantovou agenturou ČR v rámci projektu „Dynamika chudoby a sociálního vyloučení v České republice“ (GA ČR 16-092125).

\*\* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. et Mgr. Daniel Prokop, Oblouková 19, Praha 10, 101 00, e-mail: [prokop.daniel@gmail.com](mailto:prokop.daniel@gmail.com).

## Úvod a výzkumné otázky

Při hledání příčin horších vzdělávacích výsledků českých dětí z rodin s nižším socioekonomickým statusem se pozornost akademiků soustředí zejména na vliv nižších vzdělávacích aspirací rodičů [Matějů, Straková, Veselý 2010], nedostatečnou schopnost českého vzdělávacího systému redukovat sociální znevýhodnění dítěte v předškolní výchově [Greger, Simonová, Straková 2015], vysokou diferenciaci kvality škol mezi regiony i v rámci regionů, která se přenáší do výsledku žáků [Blažek, Příhodová 2016], či omezený akademický optimismus českých učitelů promítající se do schopnosti posilovat výsledky slabších žáků [Straková, Simonová, Greger 2017]. Zahraniční výzkumy upozorňují na vliv samotné chudoby na zdraví a vývoj dítěte [Evans 2004; Nikiema et al. 2012; Blair et al. 2013] a prokazují, že znevýhodnění generované rodinným prostředím může snižovat mimo jiné dostatečně dlouhá docházka do kvalitního předškolního vzdělávání [Heckman et al. 2010; Melhuish et al. 2015].

Longitudinální výzkumy z USA a dalších zemí ovšem ukazují, že chudoba může na školní výsledky dětí dopadat silněji, pokud se projevuje tím, že dítě vyrůstá v neadekvátním a nekvalitním obydlí – konkrétně v přeplněných bytech [Conley 2001; Goux, Maurin 2005; Solari, Mare 2012], v nebytových formách bydlení [Obradović et al. 2009], a pokud zažívá časté stěhování [Ackerman et al. 1999; Obradović et al. 2009; Ziol-Guest, McKenna 2014]. Tato evidence většinou ukazuje vliv nekvalitního bydlení i v rámci jinak srovnatelných chudých domácností či při kontrole socioekonomických faktorů. Autoři však upozorňují, že velkou roli může hrát tzv. efekt sousedství [Ellen, Turner 1997] a že dopady některých problémů, jako je například časté stěhování, závisí na jejich intenzitě [Kerbow, Azcoitia, Buell 2003].

V Česku doposud výzkumná evidence možných dopadů nekvalitního bydlení na děti z chudých domácností chyběla. Právě neexistující jednotná politika sociálního bydlení a fakt, že v Česku žije dle přibližných odhadů okolo 20 tisíc dětí v závažné bytové nouzi [Klusáček 2019; MPSV 2015], přitom mohou být kromě regionálních nerovností a selektivního systému vzdělávání jedním z důvodů, proč Česko patří mezi státy s nejméně výraznější závislostí testovaných výsledků PISA na socioekonomickém zázemí dítěte [OECD 2018]. Možné souvislosti bydlení a problémů dětí se věnovaly pouze dílčí resortní analýzy [Prokop, Nývlt 2015].

Otázka vlivu nekvalitního bydlení na školní úspěšnost má akademickou relevanci i v rámci výzkumu chudoby a sociálního vyloučení, v němž hlavní pozornost upoutává studium konzistence jednotlivých dimenzí sociálního vyloučení a související mechanismy reprodukce chudoby a sociálního vyloučení [Mareš, Sirovátka 2008]. Nevyhovující bydlení mimo bytové prostory může posilovat zdravotní problémy a vyloučení z trhu práce, vést ke stigmatizaci a k vytvoření dělicí hranice mezi „běžnými“ chudými a chudými nezasluhujícími veřejnou pomoc [Somerville 1998]. Pokud nekvalitní bydlení také souvisí s horšími výsledky dětí ve vzdělávání, které v Česku oproti průměru Evropy determinuje pracovní

uplatnitelnost a riziko zasažení chudobou v dospělosti, může být bydlení jedním z faktorů mezigenerační reprodukce nerovností.

V tomto článku se proto zabýváme otázkou, zda děti z chudých domácností v ČR vyrůstající v nekvalitním bydlení mají častěji problémy ve škole než děti z chudých rodin s adekvátním a stabilním bydlením. Konkrétně budeme zkoumat tyto výzkumné otázky:

- zda a nakolik problémy chudých dětí ve škole souvisí s tím, jestli se jejich domácnosti potýkají či nepotýkají s konkrétními problémy v bydlení, mezi které patří: (1) přeplněné a malé bydlení, (2) nestabilní bydlení a příliš časté stěhování, (3) přílišné zatížení rodiny náklady na bydlení, (4) nebytové bydlení (v ubytovnách, sociálních zařízeních) (V01),
- zda a nakolik problémy chudých dětí ve škole souvisí s tím, že se v životě domácností kumuluje více zmíněných problémů v bydlení (V02),
- které z uvedených problémů v bydlení souvisí se školními problémy chudých dětí? Jaký je dopad těch, které se v životě domácností objevují izolovaně (např. pouze časté stěhování), a těch, které se objevují jen v kombinaci s dalšími problémy v bydlení? (V03)

Tyto otázky mají kromě akademické relevance také praktickou důležitost. Mezi aktuální témata české veřejné politiky patří potřeba sociálního bydlení a navržení vhodného designu příslušného zákona. Analýza souvislosti kvality bydlení a problémů dětí ve škole je relevantní pro posouzení otázky, zda by se opatření směřující k chudým rodinám s dětmi skutečně měla zaměřovat na stabilizaci a zkvalitnění bydlení, či na jiné oblasti (např. na finanční podporu). Analýza může také sloužit k posouzení, zda existující definice bytové nouze využívané v české veřejné politice dostatečně reflektují, jaké typy nekvalitního bydlení nejvíce souvisí se vzdělávacími problémy dětí.

## **Nekvalitní bydlení – veřejná politika a dosavadní zjištění o dopadech na děti**

### *Nekvalitní bydlení v kontextu české veřejné politiky*

Neexistující jednotná politika sociálního bydlení patří mezi zásadní problémy sociální politiky a dimenze sociálního vyloučení v Česku [Gabal, Víšek 2010]. Možnosti regionálně specifických řešení v sociální politice bydlení omezuje nedostatečnost bytového fondu, která je společně s předlužením hlavní bariérou reintegrace osob bez domova v Česku [Mikeszová, Lux 2013]. Pouze 7 % bytů v Česku je v obecním vlastnictví. Ty ovšem většinou nejsou využívány pro ubytování potřebných, ale jsou obsazeny dlouhodobými nájemci bez bytové nouze. Celkově malý počet bytů v privátním nájemním bydlení a z něho vycházející převis poptávky v řadě regionů se podle kvalitativních výzkumů kombinuje s vysokým stupněm nedůvěry mezi nájemci a vlastníky, kteří proto preferují krátkodobé

pronájmy. To posiluje nestabilitu bydlení zejména u mladých domácností, které častěji nemají vlastnické bydlení [Vobecká, Kostelecký, Lux 2014]. Výsledkem může být časté stěhování domácností s dětmi, vysoké výdaje na bydlení či úniky do nebytových prostor a nedostatečných forem bydlení. Tedy vznik problémů, jejichž souvislost s problémy dětí ve škole ověřujeme v tomto článku.

Extrémní problémy v bydlení zasahují téměř 2 % české populace. V roce 2015 žilo podle censu MPSV v obcích s rozšířenou působností (ORP) přibližně 70 tisíc lidí v tzv. stavu nebydlení – tedy bez střechy nad hlavou (venku nebo v noclehárně) či bez bytu (v ubytovnách, azylových domech). Dalších 110 tisíc bylo ohroženo ztrátou bydlení – tedy žili v provizorních, neobyvatelných nebo přeplněných bytech, u přátel či jim bezprostředně hrozila ztráta bytu [MPSV 2015]. Zhruba 12 % domácností ve stavu nebydlení přitom tvořily domácnosti s dětmi. Podle novějšího censu *Platformy pro sociální bydlení* v ORP žilo v roce 2018 okolo 20 500 dětí ve stavu závažné bytové nouze – tedy v ubytovnách, v azylových domech nebo v bytech bez základního vybavení jako tekoucí voda či koupelna [Klusáček 2019]. Resortní odhady a odhady neziskového sektoru je nutno chápat jako přibližné, protože vycházejí z agregace lokálních odhadů a metodika jejich zjišťování neprochází akademickým recenzním řízením. Tyto odhady se však zhruba shodují a naznačují, že závažnými problémy v bydlení je zasažena nezanedbatelná minorita dětí v ČR.

V zahraniční praxi ukončování bezdomovectví jsou rodiny s dětmi jednou z hlavních cílových skupin. V programech podpory bydlení lze rozlišit řadu přístupů – zejména přístup „bydlení především“ (Housing First), v němž je prioritou rychlá stabilizace v dlouhodobě poskytnutém standardním bydlení, přístup dostupného bydlení (Housing Ready), v němž se příjemce podpory pohybuje od základních krátkodobých forem pomoci (azylové domy apod.), k vlastnímu podporovanému bydlení a nakonec k prosté finanční podpoře bydlení v rámci tržního systému. U rodin s dětmi se právě programy Housing First staly v posledních letech klíčovou strategií americké vlády pro ukončování bezdomovectví rodin s dětmi [USICH 2013]. Efektivitu jednotlivých amerických programů na podporu bydlení rodin s dětmi zkoumá například Bassuk et al. [2014], a to s ambivalentními výsledky. Řada programů vedla ke stabilizaci rodin, ale neměla prokazatelný pozitivní vliv na další aspekty života rodin a dětí. Jako mírně pozitivnější se z tohoto hlediska jeví programy poskytovaného bydlení než ty spoléhající jen na finanční podporu bydlení. Řada programů však průběžně kombinuje více konceptů podpory a neumožňuje tak zkoumat efektivitu jednotlivých přístupů. Evaluaci dále ztěžuje nedokonalý reporting [Bassuk et al. 2014].

Podle nedávné přehledové publikace [Baptista et al. 2017] v řadě zemí kontinentální Evropy programy ukončování bezdomovectví a nekvalitního bydlení rodin s dětmi a jejich evaluace absentují. Příkladem absence politiky sociálního bydlení zaměřeného na rodiny s dětmi je i Česká republika. Jejich neexistenci nahrazují regionální programy jako Rapid Re-Housing, který v kontrolovaném experimentu na 100 rodinách s dětmi eviduje pozitivní dopady stabilizace bydlení v oblasti zdravotního stavu dětí, zlepšení jejich spánku, snížení odchodů do náhradní péče

a zvýšení času školní přípravy. Po roční evaluaci se zatím nepotvrdil vliv na omezení astmatu či pozitivní efekt na školní výsledky [Ripka et al. 2018]. Systémovou změnu měl poskytnout neschválený zákon o sociálním bydlení [Vláda ČR 2017]. Ten jako osoby v bytové nouzi definuje dvě skupiny: (1) lidi bydlící mimo bytové domácnosti – v sociálních službách, ubytovacích, ústavních či zdravotních zařízeních, (2) domácnosti vydávající za bydlení více než 40 % čistého příjmu, pokud jejich zbytkový příjem dosahuje maximálně 1,6násobku životního minima.

Předmětem diskuse byla zejména velická šíře příjmové definice, díky níž zákon zahrnoval zhruba 10 % české populace [Šimíková, Vyhliďal 2015]. Zdrojem kritiky některých expertů bylo i to, že příjmová část definice pomíjí, že domácnosti znevýhodněné na trhu s bydlením mohou bydlet ve velmi nevyhovujícím bytovém bydlení, i když za něj nevydávají 40 % příjmů. Na druhé straně ne všechny domácnosti zatížené vysokými výdaji na bydlení trpí nekvalitou bydlení [SocioFaktor, MEDIAN 2017]. Sporným aspektem neúspěšného zákona je i podmínka minimálně šestiměsíčního trvání bytové nouze, které znesnadňuje rychlé řešení problémové situace domácností.

Cílem tohoto článku je tedy také prověřit, zda se definice cílové skupiny zákona o sociálním bydlení zaměřuje na rodiny, u nichž je nedostatečnost bydlení silně asociovaná s neúspěšností dětí ve škole. Budeme diskutovat, jak lze pro budoucí opatření ve veřejné politice definici zpřesnit, aby pokrývala tento typ rodin.

### *Vliv nekvalitního bydlení na výsledky ve škole – zahraniční empirická evidence*

Mezinárodní definice mezi klíčové podmínky adekvátního bydlení řadí jeho: (a) právní jistotu (ochrana před vystěhováním), (b) dostupnost základních potřeb v bydlení (voda, energie, atd.), (c) cenovou dostupnost (hladinu, která výrazně nelimituje kvalitu života a lidská práva obyvatele), (d) obyvatelnost (zejména adekvátní velikost a ochrana před zimou, vlhkem apod.), (e) přístupnost i znevýhodněným skupinám, (f) polohu umožňující využívat služby (školství, zdravotnictví apod.) [UN-Habitat 2014].

Studie dopadů na školní úspěšnost dětí se většinou zaměřují na tři aspekty – přeplněnost bydlení (overcrowding), nestabilitu bydlení (časté stěhování), nebytový charakter bydlení a tzv. vliv sousedství. Díky definici bytové nouze v diskutovaném zákoně o sociálním bydlení je relevantní se zabývat i možným vlivem vysoké finanční zátěže nákladů na bydlení.

### Malé prostory a přeplněná obydlí

Přeplněnost obydlí a malé prostory (overcrowded housing) mohou vést ke zvýšení stresu a komunikačních problémů v domácnosti, které se přenáší do školních výsledků dětí, či limitovat možnosti školní přípravy dětí. Goux a Maurin [2005] analýzou dat z Francie ukazují, že vyšší pravděpodobnost propadnutí ve škole

u dětí z větších domácností do velké míry vysvětluje právě vysoká přeplněnost jejich obydlí. Počet dětí vyrůstajících v jednom pokoji je prediktorem školního neúspěchu i při kontrole velikosti domácnosti, socioekonomického statusu rodičů a genderové kompozice dětí. Podle autorů je pravděpodobně skutečně jednou z příčin školních problémů [Goux, Maurin 2005].

Conley na amerických longitudinálních datech *Panel Study of Income Dynamics* (PSID) dokládá, že přeplněnost obydlí je při kontrole dalších socioekonomických ukazatelů významným prediktorem nejvyššího dosaženého vzdělání dětí, které v těchto podmínkách vyrůstají [Conley 2001]. Toto zjištění podporují i novější longitudinální analýzy dat z Los Angeles, které ukazují negativní vliv přeplněnosti obydlí na výsledky dětí v hlavních předmětech, a to opět při kontrole demografií včetně etnicity, věku dítěte a socioekonomického statusu rodičů [Solari, Mare 2012].

### Nestabilita bydlení a časté stěhování

Časté stěhování může negativně ovlivňovat děti zejména v raném věku. Tři a více stěhování v prvních pěti letech života se v datech americké studie *Fragile Families and Child Well-being Study* asociují s nárůstem problémů s pozorností a chováním [Ziol-Guest, McKenna 2014], které mohou negativně ovlivňovat připravenost dětí na školní docházku. Negativní dopady nestability bydlení v letech vstupu do školní docházky pak potvrzují další výzkumy [Ackerman et al. 1999]. Některé longitudinální výzkumy chudých studentů 2. až 6. tříd s vysokou mobilitou či bez domova a jejich chudých protějšků se stabilním bydlením pak ukazují, že přes stejné startovní výsledky děti z „mobilního“ vzorku vykazují v čase horší a více variabilní výsledky než stabilní chudí [Obradović et al. 2009].

Výzkumy analyzující vliv mobility na školní výsledky však zdaleka neposkytují jednotný obraz. Některé další studie totiž významné rozdíly mezi mobilními a stabilními chudými nepotvrdily [Buckner, Bassuk, Weinreb 2001] či upozorňují, že velmi závisí na operacionalizaci mobility – tedy na intenzitě stěhování – a například jedno stěhování během školního života může mít velmi omezené a krátkodobé následky [Kerbow, Azcoitia, Buell 2003]. Souvislosti častého stěhování a zhoršených školních výsledků bývá často přisuzováno mj. oslabení sociálních vazeb dětí, což se následně promítá do výsledků ve vzdělávání. Analýzy longitudinálních dat tuto hypotézu do jisté míry potvrzují, ale zároveň ukazují, že část rozdílu mezi dětmi ze „stěhujících se“ a „nestěhujících se“ domácností je dána souvisejícími vstupními diferencemi mezi těmito skupinami, které ne všechny analýzy dostatečně kontrolují [Pribesh, Downey 1999].

### Nebytové bydlení – právní forma

Analýzy amerických longitudinálních dat PSID ukázaly, že samotné vlastnictví bytu či domu domácností, které je důsledkem její finanční situace, je prediktorem budoucí úspěšnosti dětí ve vzdělávacím systému [Conley 2001]. Rozdíl ve vzdě-

lanostních drahách a úspěších dětí zasažených bezdomovstvím, kterým v širším slova smyslu rozumíme i pobyt na ubytovnách a v sociálních zařízeních, a „běžnými chudými“ ukazují další americké longitudinální výzkumy [Obradović et al. 2009]. Některá další průřezová data však vliv formy bydlení v rámci populace chudých rodin nepotvrzují [Buckner, Bassuk, Weinreb 2001].

### Velké zatížení náklady na bydlení

Evidence o tom, že se vzdělávacími výsledky a dalšími problémy dětí souvisí velké zatížení rodiny náklady na bydlení, je nejvíce rozporuplná. Blau a Haurin [2012] identifikovali malé, až zanedbatelné dopady na děti a mladistvé. Harkness a Newmanová [2005] s využitím longitudinálních dat PSID dospěli k závěru, že děti z nízkopříjmových domácností žijící v místech s vysokými náklady na bydlení se ve svých vzdělávacích výsledcích nelišily od těch žijících ve čtvrtích s levnějšími nájmy. Již to naznačuje, že případný vliv zatížení náklady na bydlení může být naopak vyvážen tím, že v lokalitách s dražšími nájmy domácnost netrpí tzv. efekty sousedství (kriminalita a další jevy související se sociálním vyloučením v okolí) a může těžit z lepšího vzdělávacího systému. Tak svoji analýzu interpretují také Newmanová a Holupka, kteří v analýze z americké *Consumer Expenditure Survey* zjistili, že náklady na bydlení souvisí s tím, kolik rodina investuje do vzdělání a rozvoje svých dětí (tzv. enrichment expenditures), ale tento vztah má zaoblený tvar [Newman, Holupka 2013]. Velmi nízké náklady na bydlení dané životem v chudších lokalitách tedy často souvisí s malými investicemi do rozvoje dětí. S rostoucími náklady se zaměření investic na děti zvyšuje, ale pokud domácnost dává na bydlení více než 30 % svých příjmů, začínají se investice do rozvoje dětí opět snižovat.

V českém prostředí lze vztah zatěžujících výdajů na bydlení a školní úspěšnosti předpokládat mimo jiné proto, že právě nedostatek disponibilních příjmů využitelných na hrazení obědů, dojezdů apod. je jedním z argumentů sociálně vyloučených rodin v otázce nepřihlašování dětí do předškolní docházky [FRA 2012]. Její absolvování podle výzkumů PISA souvisí, i při kontrole socioekonomického statusu rodiny, s úspěšností ve vzdělávání. Zařazení finančního aspektu neadekvátního bydlení do analýzy je ale důležité i proto, že diskutovaný český zákon o sociálním bydlení používá vysoké zatížení náklady na bydlení (> 40 %) jako definiční znak bytové nouze. Tím v rámci domácností s dětmi definuje ty, kterým s bydlením pomůže a jejichž vzdělávací výsledky může pozitivně ovlivnit.

### Faktor sousedství

Uvedené longitudinální studie neposkytují vždy úplný obrázek toho, jak se vliv nekvalitního bydlení na školní prospěch dítěte projevuje. Nestabilita a nekvalita bydlení je často důsledkem příjmové situace či vztahových problémů, ale může dále posilovat persistenci chudoby v životě dětí a tím i jejich problémy ve škole a v dalších oblastech. Přeplněné bydlení může mít na děti vliv díky nárůstu stre-

su i hluku [Solari, Mare 2012] či ovlivňovat primárně zdraví dítěte a kvůli němu školní docházku a úspěšnost [Howell, Harris, Popkin 2005; Moonie et al. 2008].

Specifickým důvodem vztahu nekvalitního bydlení a špatných školních výsledků je pak vliv sousedství. Rešerše výzkumů v této oblasti [Mayer, Jencks 1989; Ellen, Turner 1997] naznačují, že vztah mezi chudobou rodiny a výsledky dítěte ve škole a dalších oblastech nemusí být přímý, ale může být zapříčiněný tím, že dítě vyrůstá v chudých sousedstvích s vyšší prevalencí sociálně patologických jevů a nižšími aspiracemi vrstevníků, chodí do horších škol v těchto lokalitách, které mají celkově horší vzdělávací výsledky apod. Nedostatečné zachycení vlivu sousedství může být jedním z důvodů, proč některé podobně nastavené studie zaměřené na vliv bydlení chudých domácností dopadají rozdílně. Další autoři [Sharkey, Faber 2014] upozorňují, že podobně jako studie zabývající se vlivem faktorů na straně rodiny (chudoba rodiny, její nekvalitní bydlení) i studie zkoumající efekt sousedství přeceňují dichotomizující přístup, podle nějž je tento efekt buď zcela zásadní, či vůbec neexistuje. Ve skutečnosti může prostorový kontext vliv faktorů na straně domácnosti umocňovat a dlouhodobě zasahovat do života domácnosti, která pak působí na dítě.

## Metodika

### *Datové zdroje*

Pro analýzu souvislosti mezi problémy dětí v bydlení a ve škole využijeme data kvantitativního výzkumu *Stav české rodiny, co ji chrání a ohrožuje* (dále nazývané také jako data či výzkum *Nadace Sirius*). Jeho cílem bylo zmapovat situaci v českých rodinách s alespoň jedním dítětem ve věku do 12 let a identifikovat faktory, které souvisí s problémy dětí v různých oblastech (škola, komunikace a výchova, zdraví, adikce a další vážné problémy). Šetření probíhalo během celého roku 2015 a zúčastnilo se ho celkem 6 423 domácností s dětmi do 12 let. Data se skládají z výběrového souboru o velikosti  $N = 5\,002$  domácností tzv. běžné populace<sup>1</sup> a z dovýběru (booster)  $N = 1\,421$  domácností v péči neziskových organizací, které pracují s ohroženými rodinami a dětmi.<sup>2</sup> Účelem tohoto dovýběru bylo mj. zahrnutí rodin žijících mimo bytové domácnosti v těžších formách sociálního vylou-

<sup>1</sup> Sběr realizovala společnost MEDIAN kombinací online a osobního dotazování. V online dotazování byl aplikován stratifikovaný náhodný výběr a v osobním dotazování kvótní výběr. Dovážení dat zaručuje reprezentativitu z hlediska kombinace kraje a dalších charakteristik domácnosti (velikost domácnosti, vzdělání hlavy rodičů, velikost obce).

<sup>2</sup> Výběr probíhal na základě kvótního předpisu vycházejícího z odhadované prevalence některých problémů českých domácností (rozvod/rozpad rodiny, alkoholismus rodiče, kriminalita rodiče, pobyt dítěte ve výchovném zařízení, vážné problémy s chováním dítěte).



čení, které běžné výběrové metody (např. vícestupňový stratifikovaný adresný výběr EU-SILC) systematicky vyřazují z výběru.

Omezení datového zdroje jsou následující: (1) Nejedná se o panelové šetření – nemůžeme tedy vypovídat o kauzalitě, ale vypovídáme pouze o asociaci problémů ve škole a v bydlení. (2) Výběr hlavního vzorku není pravděpodobnostní, ale kvótní. Zmíněný dovýběr přes neziskové organizace sice umožňuje modelování souvislostí nekvalitního bydlení, ale zároveň vede k nadreprezentování těchto domácností a data díky němu nelze považovat za reprezentativní. (3) Nejsou k dispozici data o všech kontrolních faktorech – např. o účasti v předškolním vzdělání, vzdělávacích aspiracích rodičů či navštěvované škole, které mohou mít vliv na školní výsledky. (4) Školní problémy jsou reportovány subjektivně rodiči – nejde o výsledky testů gramotnosti či hodnocení dodané školou. (5) V proměnné měřící příjem, která je používána pro omezení na chudé domácnosti, jsou chybějící hodnoty (cca 20 %), které musely být imputovány. (6) Rodiče popisují ve výzkumu situaci pouze jednoho (referenčního) dítěte – tento výběr probíhal náhodně při dotazování, což vede k podreprezentování dětí z velkých domácností (pravděpodobnost výběru dítěte v rámci domácnosti je inverzní k počtu dětí ve věku do 12 let).

Většina zahraničních analýz, které zmiňujeme výše, zkoumá vliv bydlení v rámci chudých rodin nebo aplikuje kontrolu socioekonomického a příjmového statusu. Pro kontrolu efektu příjmu jsme v dalších analýzách i v našem případě omezili soubor na domácnosti s příjmem do 2,4násobku životního minima ( $N = 979$ ). V době analýzy byla hranice 2,4násobku životního minima využívána jako definice pro nárokovost některých dávek pro rodiny s dětmi – např. příspěvek na děti. Zároveň tato hranice zhruba odpovídá mezinárodní, ale ve veřejné politice méně používané definici příjmové chudoby jako 60 % ekvivalizovaného mediánového příjmu (například u domácnosti dvou rodičů a dvou malých dětí činí 2,4násobek životního minima 22 700 Kč a hranice relativní příjmové chudoby 23 500 Kč). Kromě analytických účelů toto omezení redukuje vzorek na domácnosti, které mají omezené schopnosti samostatně řešit svoje problémy v bydlení. Toto vymezení se přibližuje cílové populaci diskutovaného zákona o sociálním bydlení.

Analýzu provádíme na neváženém výběrovém souboru chudých domácností rekrutovaných standardním způsobem a přes neziskové organizace. Alternativním postupem by bylo dovážení vzorku  $N = 6\,423$  domácností, aby odpovídal populačním četnostem nejen z hlediska sociodemografie, ale také z hlediska výskytu školních problémů (jejich populační četnost je pro účely dovážení odvozena z hlavní části vzorku) a až poté byl omezen na chudé domácnosti. Výsledky hlavních regresních modelů se tím významně nemění.

Výsledky regresních modelů na širší populaci chudých rodin, na celé populaci, popřípadě na cílové populaci chudých rodin s využitím zmíněné metodiky dovážení dat autor poskytne na vyžádání.

## Operacionalizace a popis proměnných

### Vysvětlovaná proměnná: Problémy ve škole

Data výzkumu Nadace Sirius detailně popisují dílčí problémy dětí v oblasti školy, zdraví, komunikace a výchovy a sociálních patologií atd. Šest ze zkoumaných problémů se týká školních výsledků a školního života dítěte. Zasažením problémem se rozumí, že jím dítě trpí v současnosti či jím trpělo opakovaně v minulosti.<sup>3</sup> Omezením dat je, že přítomnost problému vychází z deklarace hlavního vychovávajícího člena domácnosti (ne z objektivně zjišťovaných výsledků dítěte ve škole). Nejčastěji reportovaným problémem jsou prospěchové problémy (24,3 %) a kázeňské problémy (17,4 %). Další typy problémů jako záškoláctví, šikana nebo vážné vztahové problémy jsou zastoupeny řidčeji. Typy problémů jsou silně korelované. Jako závislou proměnnou jsme tedy využili zasažení alespoň jedním z problémů ve škole. To u referenčního dítěte ve věku 7–12 let celkově reportovalo 33,6 % chudých domácností.

### Podoby nekvalitního bydlení – operacionalizace a výskyt v cílové skupině

V datech jsme následujícím způsobem operacionalizovali čtyři výše zmíněné problémy v bydlení, které podle zahraničních studií mohou souviset s problémy dětí ve škole:

1. *Malé prostory a přeplněné obydlí* – V definicích malého a přeplněného bydlení se používá tři principů výpočtu – podle počtu osob na místnost, podle počtu osob na ložnici/pokoj, podle počtu čtverečních metrů na osobu [Blake, Kellerson, Simic 2007]. První dva přístupy jsou v našem případě nevyužitelné, protože dotazník neobsahoval informaci o počtu pokojů. V definici podle rozměru obydlí je v USA za malé a přeplněné obydlí považováno to, kde na jednu osobu připadá méně než 165 čtverečních stop, tedy 15,3 m<sup>2</sup> podlahové plochy [ibid.]. Někteří autoři [Gray 2001] pak pro posuzování vlivu na zdraví a kvalitu života dětí uvádějí dvě hranice – extrémně malé a přeplněné bydlení (8,4 m<sup>2</sup> na osobu) a malé a přeplněné bydlení (13,9 m<sup>2</sup> na osobu). Definice francouzské Národní agentury pro bydlení (ANAH) považují za malé a přeplněné bydlení to, kde na první osobu připadá obytná plocha 16 m<sup>2</sup> a na každou další 11 m<sup>2</sup>. Za extrémně malé a přeplněné je pak považováno obydlí s rozlohou do 9 m<sup>2</sup> na osobu [Ministère de la... 2017]. Specifikem našeho výzkumu je ovšem také zaměření na děti – lze přitom předpokládat omezenější prostorové požadavky dětí, které se ještě nemohou samy po bytě pohybovat a nevyžadují soukromí. Využijeme tedy francouzskou

<sup>3</sup> Znění otázky: „Potýkalo či potýká se toto vaše dítě s některým z následujících problémů: (a) prospěchové problémy ve škole, (b) kázeňské problémy ve škole, (c) záškoláctví, (d) problémy se šikanou ve škole, (e) nedostatek či ztráta kamarádů ve škole či problémy s vrstevníky, (f) pobyt ve výchovném zařízení.“ Škála odpovědí: (1) ano – v současnosti, (2) ano – opakovaně v minulosti (v posledních 3 letech), (3) ne.

definici, ale po vzoru některých britských definic malého bydlení mezi členy domácnosti počítáme jen děti, které dosáhly alespoň jednoho roku věku. V malých a přeplněných bytech podle naší definice bydlí okolo 22 % chudých domácností s dětmi a v extrémně malých a přeplněných obydlích 6 % chudých domácností.

2. *Vysoká mobilita a časté stěhování* – Výzkum se reportujícího rodiče ptal na počet stěhování za celou dobu existence rodiny. Tato proměnná by díky velkému rozptylu délek rodinných soužití, o kterých rodič vypovídá, nebyla vypovídající. Znормovali jsme ji proto předpokládanou délkou její existence (vyjádřenou věkem nejstaršího dítěte). Při následné kategorizaci jsme vycházeli ze zjištění amerických výzkumů, že jedno stěhování v době školní docházky nemá na děti z chudých rodin významný vliv. Tomu zhruba odpovídá první kategorie domácností s málo častým stěhováním (rodina se stěhuje 1× za 10 let či méně často), do které patří 31,3 % chudých domácností s dětmi ve věku 7–12 let. Další dvě kategorie dělí intenzitu stěhování na středně častou (stěhování 1× za 3–10 let – platí pro 49,7 % domácností) a velmi častou (stěhování 1× za tři roky a častěji – 19 % domácností). Možná vysvětlující hodnota proměnné je omezena tím, že není známo, kdy naposledy se rodina s dítětem stěhovala (lze předpokládat, že stěhování a změny prostředí mají v čase mizející efekt).

3. *Velké zatížení náklady na bydlení* – V kategorizaci zatížení výdaji na bydlení jsme vycházeli ze zjištění, že negativní vliv se může projevat při růstu vysoko nad 30 % [Newman, Holupka 2013], a z diskutovaného zákona o sociálním bydlení, který hranici stanoví na 40 % čistých příjmu investovaných do bydlení. Do této kategorie spadají necelé tři čtvrtiny chudých domácností s dětmi. Navíc ale definujeme další kategorii extrémního zatížení výdaji na bydlení (přes 50 % příjmů), do níž spadá necelých 26,5 % domácností.

4. *Nebytové bydlení – právní forma bydlení* – V kategorizaci právní formy bydlení jsme vyšli ze zjištění, že negativní vliv na děti mohou mít nebytové formy bydlení [Obradović et al. 2009], že nebytovou formu bydlení používá pro definici bytové nouze diskutovaný zákon o sociálním bydlení, a také z poznatků, že prediktorem vzdělávacích výsledků může být při kontrole socioekonomických ukazatelů i vlastnické bydlení [Conley 2001]. V nebytových formách (ubytovny, azylové domy a jiné sociální služby, u známých) bydlí 14,2 % vzorku chudých domácností s dětmi. Zbytek se rovnoměrně dělí na vlastnické (45,7 %) a nájemní bydlení (40,2 %).

*Souhrnný prediktor – počet problémů v bydlení* – Ze zasažení domácností extrémními podobami čtyř výše zmíněných problémů v bydlení byla vytvořena souhrnná proměnná. Do součtové proměnné u domácností vstupuje extrémně malé a přeplněné bydlení (pod 9 m<sup>2</sup> na osobu), velmi časté stěhování (min. 1× za tři roky dítěte), extrémní zatížení náklady na bydlení (50 % a více z čistého příjmu) a nebytová forma bydlení. Kvůli relativně nízkému zastoupení domácností, které trpí třemi až čtyřmi problémy, byly tyto hodnoty sloučeny a proměnná pro analýzy překódována na čtyřhodnotovou (bez problémů, 1 problém, 2 problémy, 3 a více problémů). Dvěma a více problémy v bydlení ze čtyř trpí 16 % chudých rodin s dítětem ve věku 7–12 let, viz Tabulka 1.

## Sociodemografické faktory a kontrolní proměnné

*Typ rodiny* – Rozpad rodiny se může promítnout do školních výsledků dítěte mimo jiné kvůli stresu, omezení časových kapacit rodičů a soužití rodiče s novým partnerem [Amato 2000]. Některé analýzy ukazují horší výsledky zejména u dívek z těchto typů domácností [Monserud, Elder Jr. 2011]. Rozpad rodiny může zároveň vést ke zhoršení bytové situace.

*Pracovní aktivita hlavy domácnosti* – V rámci materiálně chudých domácností je více než 30 % hlav domácnosti pracovně neaktivních. Vyloučení z trhu práce přitom v rámci chudých rodin souvisí s životním stylem a vzdělávacími aspiracemi rodičů a může se i při kontrole dalších socioekonomických faktorů promítat do vzdělávacích výsledků [Dubow, Boxer, Huesmann 2009].

*Nejvyšší vzdělání rodičů* – Vzdělanostní status rodičů v Česku nadprůměrně souvisí se vzdělávacími výsledky dětí [Blažek, Příhoda 2016; Matějů, Straková, Veselý 2010].

*Počet dětí v domácnosti ve věku do 18 let* – Počet sourozenců může souviset s časovými kapacitami rodičů věnovat se dítěti, aspiracemi a výchovnými strategiemi směřujícími k dítěti i s postavením dítěte ve škole. Některé analýzy ukazují souvislost počtu sourozenců a vzdělávacích výsledků [Heard 2007], další při kontrole více faktorů a struktury domácnosti vliv nepotvrzují [Monserud, Elder Jr. 2011].

*Věk dítěte (kardinální proměnná)* – Děti ve věku 7–12 let chodí většinou do 1. až 5. třídy základní školy. Obtížnost ročníků i prevalence školních problémů se však může lišit.

Proměnnou příjmu a dalších finančních problémů (zadlužení domácnosti) jsme do kontrolních faktorů už nezařazovali. V rámci rodin s příjmem do 2,4násobku životního minima s problémy dětí ve škole nesouvisí jednorozměrně ani při kontrole ostatních zmiňovaných sociodemografických proměnných, a to ani na nižších hladinách spolehlivosti. Případná souvislost nekvality bydlení a školních výsledků tak není dána tím, že by špatně bydlící rodiny patřily v rámci chudé populace mezi ty nejchudší.

## Metody analýzy

Asociaci problémů v bydlení a školních problémů dětí z chudých domácností analyzujeme binární logistickou regresí. Její výhodou je omezený počet předpokladů (absence multikolinearity, linearita kardinálních prediktorů či použití kategorizace, minimální doporučený počet případů vůči počtu kategorií prediktorů), které náš data set a model splňuje [Hosmer, Lemeshow, Sturdivant 2013]. Zároveň naše data nejsou vhodná pro využití víceúrovňové analýzy. Rodina totiž ve výzkumu referovala o jednom referenčním dítěti a výběr nepoužívá tzv. clusterování.

**Tabulka 1. Problémy v bydlení a kontrolní proměnné – prevalence a vztah s problémy ve škole – první část**

		Zastoupení kategorie (sl. %)	Procento dětí trpících problémy ve škole (ř. %)
Velikost obydlí	standardní	67,5	30,3
	malá (do 16 m <sup>2</sup> na první / 11 m <sup>2</sup> na další osobu)	21,7	37,7
	extrémně malá (do 9 m <sup>2</sup> na osobu)	5,8	59,6
	nezná rozlohu	5,0	29,6
Stabilita – frekvence stěhování	málo časté (méně než 1× za 10 let)	31,3	24,2
	středně časté (1× za 3–10 let)	49,7	33,7
	velmi časté (1× za 3 roky či častěji)	19,0	48,9
Výdaje na bydlení	do 40 % čistého příjmu	50,3	30,3
	40 až 50 % čistého příjmu	23,3	31,6
	nad 50 % čistého příjmu	26,5	41,7
Právní forma bydlení	vlastnické či družstevní	45,7	24,2
	nájemní	40,1	37,4
	jiné (ubytovna, soc. služby, u známých)	14,2	53,2
Počet problémů v bydlení	0 ze 4	58,6	26,3
	1 ze 4	25,3	39,1
	2 ze 4	9,8	49,0
	3 až 4 ze 4	6,2	55,7
Typ rodiny	úplná biologická	44,4	29,9
	samoživitel(ka)	44,4	33,3
	biologický rodič + jeho partner, jiné	11,1	49,5
Postavení hlavy rodiny	pracovně aktivní	68,9	27,9
	pracovně neaktivní	31,1	46,4
Nejvyšší vzdělání rodičů	bez maturity	61,3	39,2
	s maturitou	38,7	24,5

**Tabulka 1. Problémy v bydlení a kontrolní proměnné – prevalence a vztah s problémy ve škole – druhá část**

		Zastoupení kategorie (sl. %)	Procento dětí trpících problémy ve škole (ř. %)
Věk dítěte	7–8 let	30,8	31,1
	9–10 let	42,6	34,3
	11–12 let	26,6	35,4
Počet dětí ve věku 0–18 let v domácnosti	1	29,1	31,2
	2	49,4	28,9
	3 a více	21,5	47,6
Všechny chudé domácnosti s dětmi	100	33,6	

Zdroj: Výzkum Nadace Sirius.

Poznámka: Chudé domácnosti s dítětem ve věku 7–12 let (N = 979, neváženě).

## Výsledky

### *Popisná analýza – souvislost problémů v bydlení a problémů dětí ve škole*

Problémy ve škole trpí třetina dětí z našeho referenčního souboru domácností s příjmem do 2,4násobku životního minima. Jednorozměrná analýza však ukazuje, že tyto problémy jsou v rámci chudých domácností častější mezi dětmi, které žijí v extrémně malých bytech (problémy ve škole trpí takřka 60 % z nich), velmi často se stěhují (49 %), za bydlení vydávají více než 50 % rozpočtu (zde problémy trpí 42 % dětí) a žijí v nebytových formách bydlení (53 %). Problémy ve škole jsou častější v domácnostech, kde se kumulují dva či tři problémy v bydlení (49 %, respektive 56 % dětí z těchto domácností trpí problémy ve škole). Všechny tyto rozdíly jsou statisticky významné na 95% hladině spolehlivosti, viz Tabulka 1.

Přítomná je ale také souvislost s kontrolními proměnnými. Problémy ve škole trpí v rámci chudých domácností výrazně častěji děti žijící s jedním biologickým rodičem a jeho novým partnerem, s pracovně neaktivní hlavou domácnosti, s rodiči bez maturity a také ty z větších domácností.

### *Logistická regrese – souvislost problémů v bydlení a ve škole při kontrole dalších faktorů*

Vysvětlovanou proměnnou v logistickém modelu jsou problémy dítěte ve škole (binární). Vysvětlující proměnnou jsou ukazatele nekvality bydlení. Modely (1a–4a)

zobrazují, nakolik s problémy ve škole souvisí jednotlivé dimenze nekvality bydlení. Model 5a pak ukazuje souvislost s kumulací problémů v bydlení. Díky časté koexistenci podob neadekvátního bydlení pak zkoumáme, zda jednotlivé problémy v bydlení souvisí s problémy ve škole, pokud se v životě domácností objevují izolovaně (např. domácnost je výrazně zatížena výdaji na bydlení, ale netrpí dalšími problémy), nebo jen v souběhu s dalšími problémy (modely 1b–4b).

Všechny modely kontrolují vzdělání rodičů, věk a pohlaví dítěte, úplnost a velikost domácnosti a pracovní aktivitu hlavy domácnosti. Všechny modely prošly testem dobré shody (v Hosmer-Lemeshowě testu nelze zamítnout nulovou hypotézu o dobré shodě). Ukazatel Nagelkerke  $R^2$ , který je analogií koeficientů determinace pro logistickou regresi, je reportován pod tabulkami příslušných regresních modelů. Hlavní regresní model (5) navíc prošel tzv. split sample testem, abychom ověřili jeho robustnost.<sup>4</sup> Multikolinearita v modelu je pouze omezená (nejvyšší korelace mezi prediktory dosahuje hodnot Spearmanova koeficientu  $r = 0,35$ ).

#### Model 1a–4a: Souvislost školních problémů s podobami nekvalitního bydlení

V rámci chudých rodin mají významně vyšší šanci být zasaženy problémy ve škole děti, které bydlí v *extrémně malých obytných prostorách* do 9 m<sup>2</sup> na osobu, z domácností, které se *poměrně* či *velmi často stěhují* (minimálně 1× za tři roky) či *žijí v nebytových formách bydlení*. Všechny tyto faktory jsou s problémy dětí ve škole významně asociovány i při kontrole socioekonomických faktorů na straně rodiny (vzdělání a pracovní aktivita rodičů), struktury / úplnosti rodiny, velikosti domácnosti a věku dítěte.

Vztahy nejsou pouze statisticky významné, ale mají díky své síle i meritorní významnost. Nejsilněji je s problémy ve škole asociována nestabilita bydlení a bydlení v nebytových domácnostech. Výsledky naznačují, že asociace mezi podmínkami bydlení a školními výsledky dětí je o to silnější, oč jsou podmínky bydlení horší. Souvislost školních problémů se zatížením domácností výdaji na bydlení je nevýznamná.

#### Model 5: Kumulace problémů v bydlení

Problémům ve škole jsou výrazně častěji vystaveny děti z chudých domácností, v nichž se kumuluje více problémů souvisejících s bydlením (nebytová forma, nestabilita, vysoké náklady, velmi malý byt). Děti z domácností, které trpí třemi

<sup>4</sup> Byly vytvořeny dva náhodné podsoubory cílové skupiny (chudé rodiny s dětmi 7–12 let) stejné velikosti. Ve všech testovaných případech se uchoval směr vlivu všech prediktorů a přibližně i jejich síla Exp(B). V případech prediktorů s omezeným zastoupením  $n$  dílčích hodnot jen poklesla hladina signifikance vlivu prediktoru díky omezení vzorku na polovinu.

Tabulka 2. Binární logistická regrese – podoby nekvalitního bydlení a problémů dětí ve škole (problémy jednotlivě a kumulace problémů) – první část

Nezávislá proměnná	Hodnoty	Model 0: Sociodem. (ExpB)	Model 1a: Velikost bytu (ExpB)	Model 2a: Stěhování (ExpB)	Model 3a: Zatížení výdaji (ExpB)	Model 4a: Forma bydlení (ExpB)	Model 5: Počet problémů (ExpB)
Velikost bytu	standardní	<i>ref</i>					
	malá – do 16 m <sup>2</sup> na první / 11 m <sup>2</sup> na další os.		1,021				
	velmi malá – do 9 m <sup>2</sup> na osobu		1,911**				
	nezná rozlohu		0,807				
Stěhování	málo časté (méně než 1× za 10 let)			<i>ref</i>			
	středně časté (1× za 3–10 let)			1,499**			
	velmi časté (1× za 3 roky či častěji)			2,401**			
Výdaje na bydlení	do 40 % čistého příjmu				<i>ref</i>		
	40–50 % čistého příjmu				0,836		
	nad 50 % čistého příjmu				1,328		
Právní forma bydlení	vlastnické či družstevní nájemní					<i>ref</i>	
	nebytové (ubytovna, soc. služby, známí)					1,493**	
							2,597**



Tabulka 2. Binární logistická regrese – podoby nekvalitního bydlení a problémů dětí ve škole (problémy jednotlivě a kumulace problémů) – druhá část

Nezávislá proměnná	Hodnoty	Model 0: Sociodem. (ExpB)	Model 1a: Velikost bytu (ExpB)	Model 2a: Stěhování (ExpB)	Model 3a: Zatížení výdaji (ExpB)	Model 4a: Forma bydlení (ExpB)	Model 5: Počet problémů (ExpB)
Počet problémů v bydlení	0 ze 4 1 ze 4 2 ze 4 3 či 4 ze 4	ref	ref	ref	ref	ref	ref
Typ rodiny	úplná biologická samoživitel(lka) biologický rodič + partner, jiné	0,859	0,836	0,779	0,833	0,748	0,766
Hlava domácnosti	pracovně aktivní (ref) pracovně neaktivní	2,346**	2,380**	2,205**	2,370**	2,154**	2,376**
Rodiče mají maturitu	ne ano	ref	ref	ref	ref	ref	ref
Počet dětí (0–18 let) v domácnosti		2,141**	1,990**	1,866**	2,079**	1,754**	1,661**
Věk dítěte (7–12, kardinální)		ref	ref	ref	ref	ref	ref
Nagelkerke R <sup>2</sup>		0,537**	0,545**	0,601**	0,545**	0,624**	0,600**
Hosmer Lemeshow test dobré shody (p-value)		1,264**	1,217**	1,286**	1,281**	1,251**	1,267**
		1,029	1,034	1,062	1,028	1,034	1,042**
		0,104	0,111	0,124	0,111	0,126	0,127
		0,192	0,228	0,733	0,257	0,634	0,560

Zdroj: *Data Nadace Sirius.*

Poznámka: Chudé rodiny (čistý příjem do 2,4násobku životního minima), N = 979, nevážené. Predikovaná proměnná: problémy ve škole. Signifikance \*\* (0,95), \* (0,9).

až čtyřmi z těchto nedostatků, mají oproti chudým dětem s adekvátním bydlením 2,8krát vyšší šanci, že se budou potýkat s problémy ve škole.

Ve většině chudých domácností, v nichž se kumuluje více problémů v bydlení, jde z rozpočtu na bydlení přes 40 % příjmů (platí pro 90 % těchto domácností), či dokonce přes 50 % příjmů (dvě třetiny těchto domácností). Nestačí jim to ale k zajištění adekvátního bydlení, které se tak navíc často projevuje minimální rozlohou, má neadekvátní právní formy (ubytovny, azylové domy) nebo nutí rodiny k častému stěhování. Naopak velká část domácností, které trpí právě jedním problémem, je zasažena právě a jen vysokými výdaji. Tedy vydává nad 40 % rozpočtu na bydlení, ale dokáže si tím zajistit nájemní (či vlastnické) bydlení, které není extrémně malé a nenutí k častému stěhování.

Model 1b–4b: Souvislost problémů bydlení a školních výsledků – samostatně a v interakci s dalšími problémy

Problémy v bydlení se tedy v životě domácností prolínají a kumulují. Takřka 30 % chudých domácností, které žijí v malém obydlí, a 75 % z těch, které bydlí v extrémně malých prostorách, žije v nebytových formách bydlení. Mimo byty žije zhruba 50 % domácností, které se velmi často stěhují, a 20 % z těch, které vydávají velké náklady na bydlení. Není tak samozřejmé, zda jsou problémy chudých dětí ve škole přímo asociovány s přeplněností bytu, jak argumentuje například Goux a Maurin [2005], popřípadě s častým stěhováním [Obradović et al. 2009] či se samotným životem na ubytovnách a v azylových domech. Tyto problémy se do života dětí mohou promítat nejen kvůli zanedbanosti samotného bydlení, ale i kvůli efektu sousedství (ubytovny se často vyskytují v lokalitách ohrožených sociálním vyloučením). Abychom popsali, nakolik se jednotlivé problémy mohou projevat ve školní úspěšnosti dětí přímo a nakolik jen díky souvislosti s dalšími problémy v bydlení, udělali jsme verze modelů 1–4, do nichž vstupuje prediktor z oblasti bydlení v interakci s ostatními.

### Velikost obydlí

Analýza ukazuje, že *malá velikost obydlí* (do 16 m<sup>2</sup> na první osobu a 11 m<sup>2</sup> na každou další osobu) souvisí s častějšími problémy dětí ve škole pouze, pokud je svázána s nějakým dalším nedostatkem v bydlení. Děti bydlící v malém obydlí, které má ale tradiční bytovou formu, není velmi nestabilní a rodina není extrémně zatížena výdaji (do 50 %), nemají při kontrole dalších faktorů významně vyšší šanci, že budou trpět problémy ve škole. Na druhou stranu se ukazuje, že se školními problémy souvisí, když je bydlení rodiny nestabilní, nebytové či finančně zatěžující, ačkoli její byt není malý. Viz model 1B, Tabulka 3. V datech není dost případů domácností, které bydlí *v extrémně malých prostorách* (do 9 m<sup>2</sup> na osobu), ale zároveň v bytových domácnostech a netrpí žádným z dalších problémů. Souvislost extrémně malého bydlení očištěnou o další problémy tak nelze relevantně analyzovat.

## Stěhování

*Velmi časté stěhování* (1× za tři roky či častěji) je asociováno s takřka dvojnásobnou šancí na zasažení problémy, i když není doprovázeno dalšími zkoumanými problémy v bydlení. V kombinaci s dalšími problémy v bydlení se síla vztahu se školními problémy dětí ještě zvyšuje. Stěhování ale zároveň není nutnou podmínkou. Vyšší problémy ve škole mají oproti kvalitně bydlícím chudým dětem i děti, které sice bydlí ve stabilním prostředí, ale to je nedostatečné z jiných důležitých pohledů – zejména pokud je nebytové. Viz model 2B v Tabulce 3 níže.

## Nebytové formy bydlení

Děti z domácností bydlících *mimo standardní nájemní či vlastnické formy* mají i při kontrole dalších faktorů dvojnásobnou šanci, že budou trpět školními problémy i v případě, že toto bydlení je stabilní, dostatečně velké a není finančně extrémně zatěžující. Vztah se školními problémy se opět prohlubuje při kombinaci s dalšími problémy. Podobně jako stěhování ani nebytové formy bydlení nejsou nutnou podmínkou asociace nekvality bydlení a problémů ve škole. Vyšší šanci na problémy ve škole mají totiž i chudé děti z bytových domácností, které ale trpí některými z dalších problémů či jejich kombinací. Viz model 4B, Tabulka 3.

## Zatížení výdaji

Zabývali jsme se také otázkou, zda a jak s problémy ve škole souvisí samo zatížení výdaji na bydlení. V interakci jsme použili nejprve hranici 40 % čistých příjmů vydávaných na bydlení, kterou má jako definiční kritérium návrh zákona o sociálním bydlení. Regresní model (3B\_1) ukazuje, že tato finanční zátěž u chudých domácností zvyšuje šanci na problémy dětí ve škole jen v případě, že bydlení rodiny je navíc velmi malé, velmi nestabilní či nebytové. Pokud je rodina zatížena výdaji, ale dokáže si s jejich pomocí zajistit bydlení bez těchto problémů, šance dětí na problémy ve škole se významně nemění. Naopak děti z chudých rodin, které sice na bydlení dávají pod 40 % příjmů, ale jejich bydlení je velmi malé, velmi nestabilní či nebytové, vyšší šanci na problémy ve škole mají. Podrobnější analýza přitom ukazuje, že to platí, i když se omezíme na rodiny žijící v bytových domácnostech – kombinace velké nestability a/nebo velmi malé rozlohy mezi nimi zvyšuje šance na problémy dětí ve škole, i když na bydlení vydávají do 40 % příjmů. Kritérium 40 % výdajů se tak samo o sobě nejvíce jeví jako relevantní, model je navíc na hranici dobré shody.

Již první, jednodušší modely ukazovaly, že šance na problémy dětí ve škole se zvyšovala, zejména pokud výdaje domácnosti na bydlení překročily polovinu jejich příjmů. Takto vysoké výdaje na bydlení jsou přitom významným prediktorem úspěšnosti dětí ve škole, i pokud nejsou svázány s dalšími problémy v bydlení. Viz model 3B\_2, Tabulka 3.

Tabulka 3. Binární logistická regrese: Podoby nekalitního bydlení a problémy dětí ve škole (samostatný efekt a efekt v interakci s dalšími problémy) – první část

Nezávislá proměnná	Hodnoty	Model 1b: Velikost bytu (ExpB)	Model 2b: Časté stěhování (ExpB)	Model 3b_1: Zatížení výdaji (ExpB)	Model 3b_2: Zatížení výdaji (ExpB)	Model 4b: Forma bydlení (ExpB)
Velikost obydli + další problémy v bydlení	standardní + nemá další problémy <i>malá + nemá další problémy</i> malá + má další problémy standardní + má další problémy	<i>ref</i> 1,045 2,435** 1,666**	<i>ref</i> 1,938** 2,280** 1,593**	<i>ref</i> 1,114 1,941** 2,223**	<i>ref</i> 1,487** 2,255** 1,996**	<i>ref</i> 1,982* 2,729** 1,599**
Stěhování + další problémy v bydlení	není velmi časté + bez dalších problémů <i>velmi časté + nemá další problémy</i> velmi časté + má další problémy není velmi časté + má další problémy					
Výdaje na bydlení + další problémy v bydlení	do 40 % + nemá další problémy <i>nad 40 % + nemá další problémy</i> nad 40 % + má další problémy do 40 % + má další problémy					
Výdaje na bydlení + další problémy v bydlení	do 50 % + nemá další problémy <i>nad 50 % + nemá další problémy</i> nad 50 % + má další problémy do 50 % + má další problémy					
Forma bydlení + další problémy v bydlení	bytová + nemá další problémy <i>nebytová + nemá další problémy</i> nebytová + má další problémy bytová + má další problémy					

**Tabulka 3. Binární logistická regrese: Podoby nekalitního bydlení a problémy dětí ve škole (samostatný efekt a efekt v interakci s dalšími problémy) – druhá část**

	Hodnoty	Model 1b: Velikost bytu (ExpB)	Model 2b: Časté stěhování (ExpB)	Model 3b_1: Zatížení výdaji (ExpB)	Model 3b_2: Zatížení výdaji (ExpB)	Model 4b: Forma bydlení (ExpB)
Typ rodiny	úplná biologická	ref	ref	ref	ref	ref
	samoživitel(ka)	0,776	0,789	0,831	0,793	0,758
	biologický rodič + partner, jiné	2,445**	2,369**	2,330**	2,359**	2,371
Hlava domácnosti	pracovně aktivní	ref	ref	ref	ref	ref
	pracovně neaktivní	1,759**	1,709**	1,745**	1,686**	1,661**
Rodiče mají maturitu	ano	ref	ref	ref	ref	ref
	ne	0,582**	0,595**	0,579**	0,597**	0,600**
Počet dětí v domácnosti 0–18		1,279**	1,277**	1,298**	1,265**	1,265**
Věk dítěte (7–12, kardinální)		1,037	1,044	1,039	1,041	1,035
Nagelkerke R <sup>2</sup>		0,126	0,126	0,122	0,126	0,129
Hosmer-Lemeshowův test dobré shody (p-value)		0,864	0,926	0,065	0,867	0,854

Zdroj: *Data Nadace Sirius*.

Poznámka: Chudé rodiny (čistý příjem do 2,4násobku životního minima), N = 979, nevážené. Predikovaná proměnná: problémy ve škole. Signifikance \*\* (0,95), \* (0,9).

Pokud bychom tato zjištění vztáhli na diskutovaný zákon o sociálním bydlení, zdá se hranice 40 % vydávaných na bydlení jako nedostačující. Sama totiž nesouvisí s problémy dětí ve škole, a naopak nestabilní či velmi malé bydlení může s problémy dětí ve škole souviset, i když domácnost vydává na bydlení méně. Výdaj 50 % rozpočtu na bydlení však může s problémy dětí souviset mimo jiné díky vyššímu stresu spojenému s finančními problémy, omezení možností investic do vzdělání a produktivního trávení volného času.

## Shrnutí a interpretace

Omezení přístupu k adekvátnímu bydlení je důležitou dimenzí sociálního vyloučení související s materiální chudobou a vyloučením z trhu práce. Analýza naznačuje, že nekvalita a nestabilita bydlení mohou být jednou z cest, kterou se materiální chudoba negativně projevuje v životě dětí, konkrétně v jejich problémech ve škole. Analýzy ukázaly, že *přeplněné a rozlohou nedostatečné bydlení, nestabilní bydlení a velmi časté stěhování a nebytové bydlení (v ubytovnách, sociálních zařízeních)* jsou v rámci chudých domácností významně asociovány s problémy dětí ve škole. A to i při kontrole dalších socioekonomických a rodinných faktorů. Souvislost přitom není jen statisticky, ale i meritorně významná. Děti z chudých domácností zasažených extrémní podobou jednotlivých problémů v bydlení mají 2,1krát až 2,6krát vyšší šanci, že budou trpět také problémy ve škole. Děti z chudých domácností, které problémy v bydlení netrpí, zažívají ve škole menší problémy.

Mezi klíčové prediktory patří *velmi časté stěhování a nebytová forma bydlení*, které jsou se školními výsledky asociovány, i když se v domácnosti vyskytují samostatně, tedy bez souběhu s dalšími problémy v bydlení. *Velké zatížení domácnosti výdaji na bydlení* souvisí s výsledky ve škole jen v kombinaci s dalšími problémy v bydlení. *Malá rozloha a přeplněnost obydlí* je s výsledky ve škole asociována, když dosáhne extrémní podoby (do 9 m<sup>2</sup> na osobu), která se vyskytuje většinou právě na ubytovnách či v azylových domech. Očistit souvislost extrémně malého a přeplněného bydlení od jeho nebytové formy je tak obtížné.

Pravděpodobnost problémů ve škole je u chudých dětí vyšší při *kumulaci problémů v bydlení*. Děti, v jejichž domácnosti se kumulují tři až čtyři problémy v bydlení (nejčastěji velké zatížení výdaji, velmi časté stěhování a jeden z problémů malé rozlohy bytu či nebytové formy bydlení), mají takřka třikrát vyšší šanci na zasažení problémy ve škole než děti z chudých domácností, které bydlí bez větších problémů.

Naše zjištění jsou v souladu se zahraničními longitudinálními výzkumy, které analyzovaly vliv přeplněného bydlení [Goux, Maurin 2005; Solari, Mare 2012; Conley 2001], nestabilního bydlení [Obradović et al. 2009; Ziol-Guest, McKenna 2014] a nestandardních a nebytových právních forem bydlení [Obradović et al. 2009; Conley 2001] na problémy dětí ve škole. Potvrzují ovšem také zjištění některých studií skeptických ke generalizujícím tvrzením o vlivu jakýchkoli problémů

bydlení [Kerbow, Azcoitia, Buell 2003]. Ukazuje se totiž, že ve všech zkoumaných aspektech nekvality bydlení neplatí dichotomické uvažování, protože extrémní formy či kombinace těchto problémů jsou se školními problémy dětí spjaty silněji než formy lehčí a samostatné.

Z analýzy průřezových dat nelze usuzovat na kauzální působení. Asociace problémů v bydlení s problémy dětí ve škole ale není zprostředkována vlivem materiální chudoby. Souvislost totiž existuje i mezi dětmi z chudých domácností (do 2,4násobku životního minima). V rámci těchto domácností už přitom s problémy dětí ve škole nesouvisí ani příjem, ani další ekonomické problémy (schopnost splácet dluhy). Nejedná se ani o zprostředkovaný vliv rozpadu a struktury domácnosti, vzdělanostního statusu rodičů či vyloučení z trhu práce. Nedostatečné bydlení souvisí s problémy dětí z chudých rodin ve škole i při kontrole těchto faktorů.

Dřívější analýzy ukázaly, že přeplněné a nestabilní bydlení může se školními výsledky dětí souviset kvůli zvýšené míře stresu a konfliktů v rodině, vyšší míře hluku, narušení sociálních vazeb dítěte, střídání kolektivů či kvůli vlivu na zdraví, který se promítá do školní docházky a prospěchu. Zjištěná asociace nekvalitního bydlení se školními výsledky ale může být do jisté míry i efektem sousedství – tedy důsledkem toho, že *špatné byty existují ve špatných čtvrtích*, které ovlivňují sociální a kulturní kapitál a vzdělanostní aspirace rodiny, souvisí s přítomností sociálních rizik a kvalitou škol v oblasti [Sharkey, Faber 2014; Mayer, Jencks 1989; Ellen, Turner 1997]. Využívaná data ovšem úplné vyjasnění těchto souvislostí neumožňují.

## Diskuse a omezení analýzy

Modely prošly testem dobré shody a hlavní modely i split-sample testem. Jejich vysvětlující síla je ale omezená (*Nagelkerke*  $R^2$  0,104 až 0,127). Lze předpokládat, že školní výsledky v rámci chudých domácností silně ovlivňují další faktory, které souvisejí se zdravím dítěte, aspiracemi a kulturním kapitálem rodičů, absolvováním předškolní výchovy, mateřským jazykem či s faktory na straně kvality školy a vyučujícího apod. [Matějí, Straková, Veselý 2010]. Pro další výzkumy zaměřené přímo na analýzu vlivu bydlení na děti lze také doporučit zahrnutí více atributů nekvalitního bydlení, které podle dřívějších výzkumů mohou souviset s úspěšností dětí. Mezi ně patří hlučnost, neschopnost domácnosti vytápět byt, zatékání do bytu, nečistota a plísně v bytě a další faktory nekvality příbytku působící na školní docházku skrze zhoršení zdravotního stavu dítěte [Henderson, Hill, Norton 2014; Howell, Harris, Popkin 2005; Solari, Mare 2012].

Sílu modelu by také mohlo zvýšit objektivnější vymezení predikované proměnné úspěšnosti ve vzdělávání. Využívané datové zdroje vychází z deklamací rodiče o závažných problémech dítěte ve škole. Regresní modely dospívají ke zhruba analogickým výsledkům, pokud se odhadují pouze některé dimenze de-

klarovaných problémů ve škole (např. prospěchové a kázeňské problémy). Celkově však může být validita vysvětlované proměnné omezena tím, nakolik rodič zná školní problémy svých dětí a zda je subjektivně posuzuje jako závažné. Pokud mají rodiče z dlouhodobě problematických rodin vyšší tendenci podceňovat rozsah problémů dětí ve škole, může tzv. „parental misreporting“ [Rangan, Flood, Gill 2011] omezovat skutečnou varianci ve vysvětlované proměnné a následně i vysvětlující sílu modelů.<sup>5</sup>

Analýza byla díky absenci využitelných longitudinálních dat provedena na průřezových datech, což omezuje možnosti úsudků kauzálního typu. Proto v interpretaci modelů hovoříme o asociaci, ačkoli většinu alternativních hypotéz (vliv samotné socioekonomické situace, pracovní aktivity rodičů, struktury rodiny a zkušenosti s rozvodem apod.) vylučuje zařazení kontrolních proměnných do modelu. Zjištění, že *mezi dětmi z chudých rodin je výskyt školních problémů významně asociován s problémy rodiny v bydlení* i při kontrole těchto nejzásadnějších faktorů, je výchozím bodem pro další analýzy vlivu nekvalitního bydlení na děti. Ty by pro prokázání kauzality měly mít longitudinální podobu či podobu kontrolovaného experimentu a zahrnovat více aspektů nekvalitního bydlení a vliv sousedství.

## Zjištění a doporučení pro veřejnou politiku v oblasti bydlení

Cílem tohoto článku bylo i zodpovědět otázky, (1) *zda definice domácností v bytové nouzi, jak ji předložil zákon o sociálním bydlení, dostatečně reflektuje, které problémy v oblasti bydlení jsou nejsilněji asociovány s problémy dětí v dalších oblastech (škola), a (2) na jaké aspekty nekvalitního bydlení a jeho řešení by se měla veřejná politika a implementace zákona o sociálním bydlení zaměřovat.*

Pokud má být jedním z cílů sociálního bydlení vyřešit situaci domácností, u nichž jsou problémy v bydlení nejsilněji asociovány s problémy dětí ve škole, považujeme zaměření na nebytové bydlení jako vysoce relevantní. Bydlení v ubytovnách, azylových domech a jiných formách nebytového bydlení je totiž přímo svázáno s horšími výsledky a dalšími problémy dětí ve škole.

Jedním z diskutovaných aspektů je ale definice bytové nouze, která kromě lidí žijících v nebytových prostorách, jako jsou ubytovny, noclehárny a azylové domy, zahrnuje i ty, kteří na bydlení dávají přes 40 % příjmů a mají omezený zbytek rozpočtu. Kvůli ní se bytová nouze týká přibližně 10 % českých domácností, což podle kritiků může vést k převisu poptávky po sociálním bydlení [SocioFaktor, MEDIAN 2017]. Naše analýza ukazuje, že při dané definici by se cílovou

<sup>5</sup> Pro otestování této hypotézy jsme mezi prediktory v našich modelech zařadili proměnnou analogicky zasaženou stylem reportování – tedy zda rodiče dítěte měli sami závažné problémy ve škole. Vysvětlující síla modelů výrazně vzrostla (Nagelkerke  $R^2 > 0,2$ ). Asociace problémů v bydlení s problémy dětí ve škole však přetrvává i v těchto modelech.



skupinou staly i domácnosti, které sice mají vysoké náklady na bydlení, ale díky dostatečně kvalitnímu bydlení nelze předpokládat souvislost s problémy dětí ve škole. Naopak z definice vypadávají některé domácnosti, které sice na bydlení dávají méně než 40 % příjmů, ale nejsou schopny si zajistit kvalitní a stabilní bydlení – například proto, že jsou na trhu s nájemním bydlením diskriminovány či znevýhodněny díky vstupním kaucím, nedůvěře pronajímatelů či omezeným schopnostem a možnostem hledání bytu. Jejich děti přitom často trpí problémy ve škole. Z hlediska zaměření veřejné politiky na redukci podob nekvalitního bydlení potenciálně nejvíce ohrožující děti tak lze zvážit například zpřísnění příjmové kvalifikace bytové nouze na 50 % čistých příjmů vydávaných na bydlení a v rámci rodin, které na bydlení vydávají méně, zohledňovat nekvalitu bydlení (rozlohu a přeplněnost bytu, nestabilitu bydlení, vlhkost a hluk), která se může promítat do života dítěte.

Jedním z hlavních zjištění naší analýzy je silná souvislost častého stěhování s problémy dětí ve škole. Jako problematická se z tohoto hlediska jeví podmínka českého zákona, že bytová nouze domácnosti musí před nárokem na bydlení trvat minimálně šest měsíců. V případě rozpadu rodiny například musí samozvítelka s dětmi nejprve šest měsíců bydlet mimo nájemní bydlení (v azylových domech apod.), aby získala nárok na bydlení. Tento stav i při následném rychlém přidělení sociálního bydlení vede k minimálně třem stěhování dítěte během 1–2 let, což zejména v případě změny školních kolektivů a nárůstu absencí může být z hlediska školních výsledků poškozující. Zjištění naší analýzy jsou tak v souladu s doporučeními některých expertů [ibid.], že politika sociálního bydlení by se měla v případě rodin s dětmi zaměřovat na jejich co nejrychlejší stabilizaci ve standardních typech bydlení. Kromě rychlejšího poskytnutí sociálních či obecních bytů, může být přitom vyvíjena i snaha o udržení těchto domácností s dětmi v komerčním nájemním bydlení – například systematictější využíváním okamžité mimořádné finanční pomoci pro splacení nájemních kaucí. Naše analýza rovněž podporuje návrhy expertů na vyšší zapojení sociálních psychologů a podpůrných služeb v oblasti doučování a vytváření prostor pro učení mimo domov za účelem omezení vzdělávacích problémů dětí ze sociálně znevýhodňujícího prostředí [ibid.].

*DANIEL PROKOP působí jako doktorand a výzkumník na Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, kde je spolu s Karlem Čadou a Ondřejem Špačkem spoluřešitelem projektu Dynamika chudoby a sociálního vyloučení. Je členem expertního týmu Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030+, kde má na starosti kapitulu o nerovnostech a spravedlivých šancích ve vzdělávání. Ve výzkumné společnosti MEDIAN pracoval na pozicích vedoucího sociálněpolitického výzkumu a později reditele výzkumu. Za popularizační články o chudobě a sociálních problémech obdržel v roce 2017 Novinářskou cenu. Analýzou vztahu nekvalitního bydlení a problémů dětí se zabýval i v rámci projektu TA ČR pro Ministerstvo práce a sociálních věcí.*

## Literatura

- Ackerman, B. P., J. Kogos, E. Youngstrom, K. Schoff, C. Izard. 1999. „Family Instability and the Problem Behaviors of Children from Economically Disadvantaged Families.“ *Developmental Psychology* 35 (1): 258–268, <https://doi.org/10.1037/0012-1649.35.1.258>.
- Amato, P. R. 2000. „The Consequences of Divorce for Adults and Children.“ *Journal of Marriage and Family* 62: 1269–1287, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x>.
- Baptista, I., L. Benjaminsen, V. Busch-Geertsema, N. Pleace. 2017. *Family Homelessness in Europe. EOH Comparative Studies on Homelessness*. Brussels: European Observatory of Homelessness.
- Bassuk, E. L., C. J. DeCandia, A. Tsertsvadze, M. K. Richard. 2014. „The Effectiveness of Housing Interventions and Housing and Service Interventions on Ending Family Homelessness: A Systematic Review.“ *American Journal of Orthopsychiatry* 84 (5): 457–474, <https://doi.org/10.1037/ort0000020>.
- Blake, K. S., R. L. Kellerson, A. Simic. 2007. *Measuring Overcrowding in Housing*. U. S. Department of Housing and Urban Development, Office of Policy Development and Research.
- Blair, C., D. Berry, R. Mills-Koonce, D. Granger. 2013. „Cumulative Effects of Early Poverty on Cortisol in Young Children: Moderation by Autonomic Nervous System Activity.“ *Psychoneuroendocrinology* 38 (11): 2666–2675.
- Blažek, R., S. Příhodová. 2016. *Mezinárodní šetření PISA 2015*. Praha: Česká školní inspekce.
- Blau, D. M., D. M. Haurin. 2017. „The Effect of the Price of Housing on Child and Young Adult Achievement.“ *Journal of Real Estate Research* [online] 39 (3): 289–304. Dostupné na: <https://www.asc.ohio-state.edu/blau.12/docs/JRER.pdf>.
- Buckner, J. C., E. L. Bassuk, L. F. Weinreb. 2001. „Predictors of Academic Achievement among Homeless and Low-Income Housed Children.“ *Journal of School Psychology* 39 (1): 45–69, [https://doi.org/10.1016/S0022-4405\(00\)00059-5](https://doi.org/10.1016/S0022-4405(00)00059-5).
- Conley, D. 2001. „A Room With a View or a Room of One's Own? Housing and Social Stratification.“ *Sociological Forum* 16 (2): 263–280, <https://doi.org/10.1023/A:1011052701810>.
- Dubow, E. F., P. Boxer, L. R. Huesmann. 2009. „Long-Term Effects of Parents' Education on Children's Educational and Occupational Success: Mediation by Family Interactions, Child Aggression, and Teenage Aspirations.“ *Merrill-Palmer Quarterly (Wayne State University. Press)* 55 (3): 224–249, <https://doi.org/10.1353/mpq.0.0030>.
- Ellen, I. G., M. A. Turner. 1997. „Does Neighborhood Matter? Assessing Recent Evidence.“ *Housing Policy Debate* 8 (4): 833–866, <https://doi.org/10.1080/10511482.1997.9521280>.
- Evans, G. W. 2004. „The Environment of Childhood Poverty.“ *American Psychologist* 59 (2): 77–92, <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.2.77>.
- FRA (European Union Agency for Fundamental Rights). 2012. *The Situation of Roma in 11 EU Member States. Survey Results at a Glance*. Vienna – Austria: European Union Agency for Fundamental Rights.
- Gabal, I., P. Víšek. 2010. *Východiska pro formulaci a implementaci politiky začleňování obyvatel vyloučených lokalit do české společnosti a její sociální a ekonomické struktury*. Praha: Vláda ČR.
- Goux, D., E. Maurin. 2005. „The Effect of Overcrowded Housing on Children's Performance at School.“ *Journal of Public Economics* 89: 797–819, <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2004.06.005>.
- Gray, A. 2001. *Definitions of Crowding and the Effects of Crowding on Health: A Literature Review*. Wellington, NZ: Ministry of Social Policy.

- Greger, D., J. Simonová, J. Straková (eds.). 2015. *Spravedlivý start? Nerovné šance v předškolním vzdělávání a při přechodu na základní školu*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.
- Harkness, J., S. J. Newman. 2005. „Housing Affordability and Children’s Well-being: Evidence from the National Survey of America’s Families.“ *Housing Policy Debate* 16 (2): 223–255, <https://doi.org/10.1080/10511482.2005.9521542>.
- Heard, H. E. 2007. „Fathers, Mothers, and Family Structure: Family Trajectories, Parent Gender, and Adolescent Schooling.“ *Journal of Marriage and Family* 69 (2): 435–450, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00375.x>.
- Heckman, J. J., S. H. Moon, R. Pinto, P. A. Savelyev, A. Yavitz. 2010. „The Rate of Return to the High/Scope Perry Preschool Program.“ *Journal of Public Economics* 94 (1–2): 114–128, <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2009.11.001>.
- Henderson, T., C. Hill, K. Norton. 2014. *The Connection Between Missing School and Health: A Review of Chronic Absenteeism and Student Health in Oregon*. Oregon: Upstream Public Health.
- Hosmer, D. W., S. Lemeshow, R. X. Sturdivant. 2013. *Applied Logistic Regression*. 3rd ed. Hoboken, New Jersey: Wiley, <https://doi.org/10.1002/9781118548387>.
- Howell, E., L. E. Harris, S. J. Popkin. 2005. „The Health Status of HOPE VI Public Housing Residents.“ *Journal of Health Care for the Poor and Underserved* 16 (2): 273–285, <https://doi.org/10.1353/hpu.2005.0036>.
- Kerbow, D., C. Azcoitia, B. Buell. 2003. „Student Mobility and Local School Improvement in Chicago.“ *The Journal of Negro Education* 72 (1): 158–164, <https://doi.org/10.2307/3211299>.
- Klusáček, J. (ed.). 2019. *Zpráva o vyloučení z bydlení za rok 2018*. Platforma pro sociální bydlení / Lumos.
- Mareš, P., T. Sirovátka. 2008. „Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 271–294.
- Matějů, P., J. Straková, A. Veselý (eds.). 2010. *Nerovnosti ve vzdělávání: Od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Mayer, S. E., C. Jencks. 1989. „Growing up in Poor Neighborhoods: How Much Does It Matter?“ *Science* 243: 1441–1445, <https://doi.org/10.1126/science.243.4897.1441>.
- Melhuish, E., K. Erekly-Stevens, K. Petrogiannis, A. Ariescu, E. Penderi, K. Rentzou, A. Tawell, P. Slot. 2015. „A Review of Research on the Effects of Early Childhood Education and Care (ECEC) upon Child Development.“ *CARE Project* (January): 1–117.
- Mikeszová, M., M. Lux. 2013. „Faktory úspěšné reintegrace bezdomovců a nástroje bytové politiky pro řešení bezdomovství v ČR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 49 (1): 29–52.
- Ministère de la Cohésion des territoires et des Relations avec les collectivités territoriales. 2017. *Territorialisation de La Production de Logements*.
- Monserud, M. A., G. H. Elder Jr. 2011. „Household Structure and Children’s Educational Attainment: A Perspective on Coresidence with Grandparents.“ *Journal of Marriage and the Family* 73 (5): 981–1000, <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00858.x>.
- Moonie, S., D. A. Sterling, L. W. Figgs, M. Castro. 2008. „The Relationship between School Absence, Academic Performance, and Asthma Status.“ *Journal of School Health* 78 (3): 140–148, <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2007.00276.x>.
- MPSV. 2015. *Průzkum o bezdomovectví*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Newman, S. J., C. S. Holupka. 2013. „Housing Affordability and Investments in Children.“ *Journal of Housing Economics* 24: 89–100, <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2013.11.006>.
- Nikiema, B., L. Gauvin, M. V. Zunzunegui, L. Séguin. 2012. „Longitudinal Patterns

- of Poverty and Health in Early Childhood: Exploring the Influence of Concurrent, Previous, and Cumulative Poverty on Child Health Outcomes." *BMC Pediatrics* 12: 141–154, <https://doi.org/10.1186/1471-2431-12-141>.
- Obradović, J., J. Long, J. Cutuli, C. Chan, E. Hinz, D. Heistad, A. Masten. 2009. „Academic Achievement of Homeless and Highly Mobile Children in an Urban School District: Longitudinal Evidence on Risk, Growth, and Resilience." *Development and Psychopathology* 21 (02): 493–518, <https://doi.org/10.1017/S0954579409000273>.
- OECD. 2018. *PISA 2015. Results in Focus*. OECD Secretary-General.
- Pribesh, S., D. B. Downey. 1999. „Why Are Residential and School Moves Associated with Poor School Performance?" *Demography* 36 (4): 521–534, <https://doi.org/10.2307/2648088>.
- Prokop, D., O. Nývlt. 2015. *Nekvalitní bydlení a problémy dětí ve škole aj. oblastech. Analýza dopadů nedostačujícího bydlení na školní a další problémy dětí v ČR* [online]. Analýza autorů MEDIAN pro MPSV v rámci projektu TAČR Beta. Dostupné na: [https://www.mpsv.cz/files/clanky/33919/Analýza\\_dopadu\\_nedostacujiciho\\_bydleni\\_na\\_skolni\\_a\\_dalsi\\_problemy\\_deti\\_v\\_CR.pdf](https://www.mpsv.cz/files/clanky/33919/Analýza_dopadu_nedostacujiciho_bydleni_na_skolni_a_dalsi_problemy_deti_v_CR.pdf).
- Rangan, A., V. Flood, T. Gill. 2011. „Misreporting of Energy Intake in the 2007 Australian Children's Survey: Identification, Characteristics and Impact of Misreporters." *Nutrients* 3 (12): 186–199, <https://doi.org/10.3390/nu3020186>.
- Ripka, Š., E. Černá, P. Kubala, R. Staněk. 2018. *Dopady zabydlení po šesti měsících od nastěhování. Pilotní testování rychlého zabydlení rodin s dětmi (Rapid Re-Housing). Průběžná evaluační zpráva 2*. Ostrava: Ostravská univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Sharkey, P., J. W. Faber. 2014. „Where, When, Why, and For Whom Do Residential Contexts Matter? Moving Away from the Dichotomous Understanding of Neighborhood Effects." *Annual Review of Sociology* 40 (1): 559–579, <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043350>.
- SocioFaktor, MEDIAN. 2017. *Rodina a dítě v kontextu. Možnosti prevence, podpory a spolupráce . Výzkumná zpráva*. Praha: Nadace Sirius.
- Solari, C. D., R. D. Mare. 2012. „Housing Crowding Effects on Children's Wellbeing." *Social Science Research* 41 (2): 464–476, <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2011.09.012>.
- Somerville, P. 1998. „Explanations of Social Exclusion: Where Does Housing Fit In?" *Housing Studies* 13 (6): 761–780, <https://doi.org/10.1080/02673039883056>.
- Straková, J., J. Simonová, D. Greger. 2017. „Ověření konceptu akademického optimismu na českých školách druhého stupně povinného vzdělávání." *Pedagogická orientace* 27 (3): 397–418, <https://doi.org/10.5817/PedOr2017-3-397>.
- Šimíková, I., P. Vyhlídal. 2015. *Popis velikosti a struktury skupin osob, které by mohly představovat cílovou skupinu sociálního bydlení*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- UN-Habitat. 2014. „The Right to Adequate Housing." *Fact Sheet* 21 (1): 1–52.
- USICH. 2013. *Opening Doors. Federal Strategic Plan to Prevent and End Homelessness*. Washington, D.C.: United States Interagency Council on Homelessness.
- Vláda ČR. 2017. *Vládní návrh zákona o sociálním bydlení a o příspěvku na bydlení*.
- Vobecká, J., T. Kostecký, M. Lux. 2014. „Rental Housing for Young Households in the Czech Republic: Perceptions, Priorities and Possible Solutions." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50 (3): 365–390, <https://doi.org/10.13060/00380288.2014.50.3.102>.
- Ziol-Guest, K. M., C. C. McKenna. 2014. „Early Childhood Housing Instability and School Readiness." *Child Development* 85 (1): 103–113, <https://doi.org/10.1111/cdev.12105>.